

PEŞƏKAR PEDAQOJİ ÖZÜNÜDƏRKETMƏNİN İNKİŞAFI YOLLARI

SABİRƏ BAYRAMOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Gəncə Dövlət Universitetinin baş müəllimi. E-mail: sabire.04@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0008-7012-1939>

Məqaləyə istinad:

Bayramova S. (2024). Peşəkar pedaqoji özünüdərketmənin inkişafı yolları. *Azərbaycan məktəbi*. № 3 (708), səh. 99–104

DOI: 10.30546/32898065.2024.3.031

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 06.08.2024
Qəbul edilib: 28.08.2024

ANNOTASIYA

Peşəkar özünüdərək şəxsiyyət və fəaliyyət arasında əlaqə rolunu oynayan, həm şəxsi inkişafda, həm də peşəkar fəaliyyətdə optimal nəticələr əldə etməyə imkan verən mürəkkəb bir hadisədir. Müəllimin peşəkar və şəxsi inkişafının əsas şərti özünüdərkdir. Peşəkar pedaqoji özünüdərək müəllimin şəxsi keyfiyyətlərində, onun müstəqil, yaradıcı fəaliyyətində üzə çıxır. Bu məsələ müxtəlif ölkələrdə psixoloqlar və pedaqoqlar tərəfindən araşdırılıb. Pedaqoji özünüdərketmə probleminə həsr olunmuş çoxlu sayda elmi tədqiqatlar aparılır və təhsil mühitində peşəkar pedaqoji özünüdərkin inkişafı məsələsi bu gün də aktuallığını itirmir. Məqalədə peşəkar pedaqoji özünüdərketmə haqqında məlumat verilir. Elmi ədəbiyyatın təhlili nəticəsində pedaqoji özünüdərkin tənzimləyici – proqmatik, eqosentrik, stereotip – asılı, subyekt – qəbuledici və subyekt universal səviyyələri nəzərdən keçirilir. Hər bir səviyyə üçün konkret nümunələr gətirilir. Pedaqoji özünüdərketmənin inkişafı olan distruktiv və konstruktiv yollar təqdim edilir. Göstərilir ki, ən səmərəli yol konstruktiv yoldur, çünki bu zaman müəllim özünü inkişaf etdirir və fəaliyyətində uğurlar qazanır.

Açar sözlər: Pedaqoji özünüdərketmə, pedaqoji özünüdərketmənin səviyyələri, pedaqoji özünüdərkin inkişafının distruktiv yolu, pedaqoji özünüdərkin inkişafının konstruktiv yolu, özünütəyinetmə.

WAYS OF DEVELOPING PROFESSIONAL PEDAGOGICAL SELF-AWARENESS

SABIRA BAYRAMOVA

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Senior Lecturer at Ganja State University. E-mail: sabire.04@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0008-7012-1939>

To cite this article:

Bayramova S. (2024). Ways of developing professional pedagogical self-awareness. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 708, Issue III, pp. 99-104

DOI: 10.30546/32898065.2024.3.031

Article history

Received: 06.08.2024

Accepted: 28.08.2024

ABSTRACT

Professional self-awareness is a complex phenomenon that plays the role of a link between personality and activity, enabling optimal results in both personal development and professional activity. The main condition for a teacher's professional and personal growth is self-awareness. Professional pedagogical self-awareness manifests itself in the teacher's personal qualities and their independent, creative activities. This issue has been investigated by both foreign and local psychologists and educators. Despite numerous scientific studies devoted to the problem of pedagogical self-awareness, the issue of developing professional pedagogical self-awareness in the educational environment remains relevant today. The article provides information about professional pedagogical self-awareness. As a result of the analysis of scientific literature, the regulatory-pragmatic; egocentric; stereotype-dependent, subject - receptive, and subject-universal levels of pedagogical self-awareness are considered. Specific examples are provided for each level. Destructive and constructive ways of developing pedagogical self-awareness are presented. It is shown that the most effective way is the constructive one, because at this time the teacher develops themselves and achieves success in their work.

Keywords: Pedagogical self-awareness, levels of pedagogical self-awareness, destructive way of developing pedagogical self-awareness, constructive way of developing pedagogical self-awareness, self-determination.

GİRİŞ

Pedaqoji fəaliyyət insanların, xüsusilə gənc nəslin təliminə, tərbiyəsinə və inkişafına yönələn fasiləsiz fəaliyyət prosesi kimi başa düşülür (Hüseynzadə, Əzizova, Quliyev, Verdiyeva, 2021). Bu fəaliyyətin subyektivi müəllimdir. Müəllim şəxsiyyəti problemi hər zaman aktualdır. Məktəbin və bütövlükdə təhsil sisteminin yeniləşməsi müəllimin özünüdərkindən, onun peşəyə münasibətindən, sosial statusundan, daxili vəziyyətindən asılıdır. Müasir psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarda müəllim şəxsiyyətinin özünüdərək məsələlərinə maraq artır. Bir sıra əsərlərdə pedaqoji özünüdərkin müəyyən aspektləri və prosesləri fəal şəkildə araşdırılır. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: pedaqoji fəaliyyətin refleksiv proseslərinin tədqiqi; pedaqoji tək-kürün formalaşdırılmasının tədqiqi; pedaqoji fəaliyyət üslublarının tədqiqi; peşə uyğunlaşması, peşəyönü və hazırlığın tədqiqi; pedaqoji etika və peşə məsuliyyəti problemlərinin tədqiqi; müəllimin özünütəkmilləşdirməsi və özünütərbiyəsinin tədqiqi; peşə üzrə müəllimin özünü təqdim etməsi və özünə münasibət məsələlərinin tədqiqi. Məqalədə professional pedaqoji özünüdərketmə və onun inkişafı yolları elmi ədəbiyyat əsasında təqdim olunur.

PEŞƏKAR PEDAQOJİ ÖZÜNÜDƏRK HAQQINDA

Məktəb şagirdin hərtərəfli inkişafına şərait yaradan bir müəssisədir. Burada həm müəllimin, həm də şagirdin bütün potensial imkanlarını ifadə etmək imkanı var. Müəllimin peşəkar özünüdərkinin inkişafı probleminin aktuallığı cəmiyyətin və dövlətin yeni tələbləri, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi və əmək sahəsində yüksək rəqabət şəraiti ilə müəyyən edilir. Nəticədə müəllimin özünüdərək probleminin nəzəri araşdırmalarının aktuallığı, bu fenomenin mahiyyətini izah edən aydın və əsaslandırılmış anlayışların yaradılması, özünü inkişaf etdirmək üçün səviyyəli bir modelin qurulması zərurətə çevrilir. Psixoloji və pedaqoji təcrübə, müəllimin özünüdərkinin inkişafının əsas şərti olaraq

peşəkar özünüdərək səviyyəsini artırmağa yönəlmiş adekvat metodların, texnikaların və texnologiyaların tətbiq etdirilməsini tələb edir.

İ.V.Vaçkov pedaqoji özünüdərkin səviyyələrini müəyyən edib: tənzimləyici – proqramatik, eqosentrik, streotip – asılı, subyekt – qəbuledici və subyekt universal (Vaçkov, 1995).

Tənzimləyici-praqmatik səviyyə – peşəkar özünüdərketmənin birinci səviyyəsidir. O yalnız pragmatik, situativ aspektləri ilə xarakterizə olunur. Belə müəllimlər yalnız xidməti vəzifəsini yerinə yetirir, təlim mühitinə gec adaptasiya olurlar. Tənzimləyici – proqramatik müəllim tədbirləri planlaşdırarkən uşaqların fikrini nəzərə almır, əksinə, onları məcbur edir. Buna görə də çox zaman pis vəziyyətə düşür və haqlı olduğunu sübut etməyə çalışır.

Eqosentrik səviyyədə fəaliyyətin əsasında şəxsi fayda, şöhrətpərəstlik və s. dayanır. “Psixoloji mazoxist”, “sadist” “narsist” növləri bu səviyyəyə uyğundur. Bu tip müəllimlərin yaxşı xüsusiyyəti müstəqillikdir, ancaq onlarda yaradıcılıq yoxdur, çünki yalnız öz xeyirlərini düşünürlər. Belə müəllimlər şəxsi-məna sferasından, eqosentrik səviyyədən və özünüdərkin aşağı səviyyəindən çıxıb bilməzlər. Çox vaxt bu səviyyədəki müəllimlər özlərinin peşə statusundan və şagirdləri manipulyasiya etməkdən zövq alırlar. Onlar uşaqların sevdidiyi digər müəllimlərə paxıllıq edir, ünvanlarına deyilən iradları qəbul etmirlər.

Streotip – asılı səviyyə. Bu cür özünüdərək səviyyəsinə malik bir müəllimin fəaliyyəti özünü ətrafdakılardan ya aşağı, ya da üstün tutmağı ilə müəyyən edilir. Bu qrupa aid olan müəllimlər işlədiyi pedaqoji kollektivin qayda və qanunlarına tabe olur, müşahidəçiliyə üstünlük verir, haqlı olsalar belə heç kimlə konfliktə getmək istəmirlər. Məsələn, bir müəllim dərsi yeni üsulla keçmək, şagirdlərlə sorğunu özünəməxsus şəkildə aparmaq istəyir, lakin bunu məktəb rəhbərliyinə, kollektivə çatdıranda onun fikrini məsxərəyə qoyur, qınayırlar. Kollektivin qınağı onu məyus edir, lakin o mübarizə aparmır, əksinə susmağı üstün tutur.

Deyilənlərdən aydın olur ki, bu səviyyədə söhbət müəllimin özünü daha dərindən dərk etməsindən gedir, lakin belə müəllimlər yenilikçi

ola bilmir, özlərini sübut edə bilmirlər, qorxaqlıqları onlara mane olur. Bu da potensial imkanların bütövlükdə açılmasının qarşısını alır. Qeyd edək ki, belə müəllim uşaqlarda da asılılıq yaradır. Onun şagirdləri təşəbbüskar olmurlar, daim kömək axtarır, cüzi məsələlərdə çıxış yolu tapa bilmirlər.

Subyekt – qəbuledici və ya subyekt universal. Ən yüksək peşəkar özünüdərk səviyyəsidir. Subyekt – qəbuledici səviyyənin xüsusiyyətləri, başqalarına, cəmiyyətə və bütövlükdə bəşəriyyətə bərabər fayda gətirəcək nəticələr əldə etmək istəyidir. Bu səviyyə ümumbəşəri, mənəvi bir səviyyəni ehtiva edir və yaradıcılıq, özünü ifadə etmək və özünüaktuallaşdırmanı həyata keçirmək məqsədini güdür.

Başqa bir müəllim dərş prosesində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə xüsusi diqqət yetirir. Hər dərsdə yeni metodun tətbiqi şagirdlərin xoşuna gəlir. Onlar növbəti günü gözləyir, məktəbə həvəslə gəlirlər. Müəllim dərşin gedişində mümkün qədər hər bir uşağa fərdi yanaşmağı bacarır, tədbirləri təşkil edərkən şagirdlərin gücündən səmərəli istifadə edir.

PEŞƏKAR PEDAQOJİ ÖZÜNÜDƏRKİN İNKİŞAFI YOLLARI

Pedaqoji özünüdərkini psixologiyada öyrənilən məsələlərdən biri də özünüdərkini inkişaf mərhələləridir. Bu gün Psixologiya və Pedaqogika elmində pedaqoji fəaliyyətdə professional özünüdərkətməni müəyyən edən, spesifik xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən, inkişafının psixoloji mexanizmlərini və hərəkətverici qüvvələrini öyrənməyə cəhdlər edilir.

Pedaqoji özünüdərkini hərəkətverici qüvvəsi kimi iki cür ziddiyyətdən danışa bilərik. Bunlardan birincisi müəllimi əhatə edən qrupun (məktəb rəhbərliyi, pedaqoji kollektiv, şagird kollektivi, valideynlər və s.) müəllimdən gözləntiləri və müəllimin daxili imkanları. İkincisi isə müəllimin özünün motivasiya və sosial motivləri ilə daxili imkanları arasında olan ziddiyyətlər. Göründüyü kimi, birinciyə aid olanlar xarici ziddiyyətlər, ikinciyə aid olanlar isə daxili ziddiyyətlər qrupuna aiddir. Bunların hər

ikisi müəllimin özünüaktuallaşdırmasına, özünüinkişafına zəmin yaradır və hərəkətverici qüvvə kimi çıxış edir.

Pedaqoji özünüdərkətmə problemini araşdıran Z.F.Zeyer qeyd edir ki, pedaqoji professionallığın inkişafı, əsasən, müəllimin daxili imkanları və ətraf aləmin tələbləri ilə başlayır, bu ziddiyyətlər həll olunduqdan sonra isə müəllim daxili konfliktləri həll etməyə başlayır, özünün professional inkişafının yüksəlməsinə çalışır (Zimnyaya, 1997).

Müəllimin peşəkarlıq inkişafı problemi üzrə aparıcı mütəxəssislərdən biri L.M.Mitina peşə özünüdərkətmənin dəyişdirməyin iki yolunu təsvir edir: destruktiv və konstruktiv (Mitina, 2004).

Distruktivlik adətən dağıdıcı xarakterə malikdir. Distruktivlik inkişaf dəyişikliklərə məruz qalmaqdır. Qeyd etməliyik ki, müəllimin peşəkar inkişafı destruktiv dəyişikliklərlə böhranlar, durğunluq və şəxsiyyət deformasiyaları müşayiət olunur. Peşə distruktivliyi zamanı fəaliyyətin quruluşu dəyişir (digər məqsəd və nəticələrə yönəlmə) və ya şəxsiyyətin (əmək və həyat dəyərlərinə yönəlmə) pozulması baş verir. Z.F.Zeyer qeyd edir ki, professional distruksiya güclü təsirlər əsasında baş verir, şəxsiyyət öz ideallarından, dəyərlərindən imtina edir. Bu da onun peşə fəaliyyətində mənfi dəyişikliklər yaradır, pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətini aşağı salır (Zimnyaya, 1997).

Distruktiv yolun səciyyəvi xüsusiyyətlərinə malik olan belə bir müəllim davranışında pedaqoji hadisələrin həlli üçün hazırlanmış stereotipləri, alqoritmləri rəhbər tutur, qadağalara, məhdudiyətlərə riayət edir, uşaqların həyatından və təcrübələrindən təcrid olunur. Belə müəllimlər qətiyyətlə təşəbbüskar olmur, yeniliklərdən qorxurlar, köhnəliyi üstün tuturlar. Özünüdərkətmənin distruktiv dəyişikliyinə nəticəsində müəllim şəxsiyyətinin peşəkar deformasiyası, emosional tükənmə sindromu, yanma sindromu, zehni və fiziki sağlamlığının itirilməsi özünü göstərir. Professional deformasiyalar dedikdə peşə fəaliyyəti ilə müəllimin şəxsiyyətindəki mənfi dəyişikliklər, onun şəxsiyyət kimi bütövlüyünün pozulması, psixoloji sabitliyin azalması kimi başa düşülür.

Müəllimin peşəkar özünüdərketməni dəyişdirməyin konstruktiv yolu özünü inkişaf etdirmək və ətrafdakı reallığı aktiv şəkildə dəyişdirməkdir. Çətinliklərin öhdəsindən gəlməyin konstruktiv yolu pedaqoji ünsiyyət prosesinin məhsuldar qurulmasına, şagird ilə qarşılıqlı əlaqənin yeni səviyyəsinə çatmasına yönəlib. Vəziyyətin yaradıcı bir vəzifə olaraq qəbul edilməsi ilə xarakterizə olunduğu üçün bu üsul mahiyyətə yaradıcıdır.

Konstruktiv yol seçən bir müəllim pedaqoji prosesin çətinliklərini, ziddiyyətlərini və öz çatışmazlıqlarını daxildə dərk edir və qəbul edir. Müəllimin potensial imkanları, şəxsi və peşəkar inkişaf perspektivləri haqqında məlumatlı olması onu daimi sınaqlara və yaradıcılığa sövq edir. Müəllimin özünü inkişaf etdirməsinin psixoloji mexanizmi, insanın özünü reallaşdırma istiqamətində dəyişdirmək üçün etdiyi aktiv fəaliyyətdir. Psixoloq P.Vaysvayt yaradıcı müəllimlər tərəfindən nəzərə alınacaq on qaydanı müəyyən edib:

1. Həyatınızı idarə edin.
2. Sevdiniz işdə uğur qazanın.
3. Ümumi işə konstruktiv töhfənizi verin.
4. İnsanlarla münasibətlərinizi etibar üzərində qurun.
5. Yaradıcılığınızı inkişaf etdirin.
6. Cəsarətli olun.
7. Sağlamlığınızın qayğısına qalın.
8. Özünü inamı itirməyin.
9. Müsbət düşünməyə çalışın.
10. Maddi rifahı mənəvi məmnuniyyətlə birləşdirin (Vayntsvayg, 1990).

Qeyd etmək istərdik ki, peşəkar özünüdərketmənin inkişafında bu qaydalara riayət olunması müəllimdə ətraf mühitə, insanlara fəal münasibətini əks etdirir. İnsan özü öz həyatını idarə etməli, sevdiyi işlə məşğul olmalı, mütəmadi olaraq yaradıcılığını inkişaf etdirməli, özünə inamı itirməməlidir. Müəllif şüurlu fəaliyyətin yaradıcı imkanlar yarada biləcəyini və şəxsiyyət gücünü inkişaf etdirə biləcəyini iddia edir (Vayntsvayg, 1990).

Müəllimin özünü inkişaf etdirməsinin psixoloji mexanizmi müəllimin daxili fəallığı və özünü reallaşdırmaq üçün etdiyi daxili fəaliyyətdir.

Bu proses yaradıcılıq vasitəsilə həyata keçirilir. Müəllim peşə fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini – həm müsbət, həm də mənfi cəhətlərini anlayır və mükəmməl olmadığını dərk edir və buna görə də dəyişməyə açıqdır.

Psixologiyada yaradıcılıq yeni bir məhsulun yaranmasına aid olan bir fəaliyyətdir. L.S.Viqotskiyə görə “Yaradıcılıq fəaliyyəti yaradıcı fəaliyyətlə yaradılan, yeni məhsul yaradan xarici aləmin daxili aləmlə birləşməsinə müəyyən edir” (Vygotskiy, 1926).

K.Rocers yaradıcılıq prosesini “hərəkətlə yeni bir məhsulun yaradılması” kimi başa düşür və qeyd edir ki, “yaradıcılıqda ən vacib şey onun yenilik olmasıdır”. “Bu nöqtəyi nəzərdən qeyd edirik ki, hər bir fəaliyyəti yaradıcı hesab etmək olmaz, yalnız nəticəsində yeni nə isə yaradılan əməl yaradıcı hesab olunur” (Rodzhers, 1994).

Məktəb yeni bir təhsil təcrübəsini inkişaf etdirir, yaradır və mənimsəyir, yəni orada təşkil edilən, idarə olunan bir innovasiya prosesi nəticəsində – yeniliklərin yaradılması və mənimsənilməsi, keyfiyyətə yeni obyektiv zəruri vəziyyətə keçilməsi, yeniliklərin mənimsənilməsi və inkişafı, müəllimlərin yeni, yüksək inkişaf etmiş yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmalarını nəzərdə tutur. Bu günün məktəbi innovasiya nəticəsində yeniliklərin yaradılması və mənimsənilməsini, keyfiyyətə yeni obyektiv zəruri vəziyyətə keçməsinə, müəllimlərin yeni, yüksək inkişaf etmiş yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmasını nəzərdə tutur.

L.M.Mitina konstruktiv yolu vacib hesab edərək, müəllimin özünü inkişaf etdirməsinin üç əsas mərhələsini təsvir edir:

- Müəllimin **özünüdərinmə mərhələsində** özünün imkan və qabiliyyətlərini dərk etməsi və təhlili dayanır. Bu mərhələdə müəllim özünün imkanlarını qavrayır, nəticə etibarlı ilə bu, gələcək fəaliyyətinin planlaşdırılması, çətinliklərin aradan qaldırılması və yaradıcılığının inkişaf etdirilməsi yollarını müəyyən etməyə kömək edir.

- **Özünüifadəmə mərhələsində** müəllim öz imkanlarını və yaradıcılıq qabiliyyətlərini mümkün qədər uğurla göstərməyə çalışır. Bu,

əslində, birinci mərhələ ilə sıx bağlıdır, müəllim inkişaf yolunu dəqiq müəyyənləşdirdikdən sonra özünüifadə etməsini asanlaşdırır. Bu, işi daha yaxşı reallaşdırmağa şərait yaradır.

• **Özünüreallaşdırma mərhələsində** müəllimin həyat fəlsəfəsi formalaşır, həyatın mənası, müəllim peşəsinin sosial və şəxsi dəyəri reallaşır. Bu mərhələdə müəllim artıq nəzərdə tutduğu bütün işləri həyata keçirməyi, reallaşdırmağı bacarır və özünün bütün tərəflərini artıq göstərmiş olur (Vayntsvayg, 1990).

Göründüyü kimi, peşəkar inkişafın konstruktiv modelində (Mitina, 2004) özünütəyinetmə ilk növbədə müəllimin özünün potensial imkanlarının, qabiliyyətlərinin dərk edilməsini, sonra isə yaradıcılıq yolunu, yaradıcılıq potensialının artırılmasını səciyyələndirir, sonra isə özünüreallaşdırma mərhələsində artıq müəllim özünü təqdim edə bilər. Hesab edirik ki, distruktiv fəaliyyət modeli isə peşədəki dağıdıcı yolu, durğunluq və böhran yolunu müəyyən edir.

NƏTİCƏ

Mövzu üzrə apardığımız tədqiqat nəticəsində müəyyən etdik ki, özünü fərdi və peşəkar kimi təkmilləşdirən müəllim tədricən bir fəaliyyət səviyyəsindən digərinə keçir. Bu, təlim prosesinə müsbət təsir göstərir. Müəllimin pedaqoji özünüdərk etməsinin inkişafı müəllimin özünüdərk səviyyəsindən asılıdır. Hesab edirik ki, bu gün müəllimlər öz şəxsi, elmi, mənəvi yüksəlişlərində və peşəkar inkişaflarında dayanmadan irəliləməlidirlər. Peşəkar özünüdərk iki yolu var: distruktiv və konstruktiv yol. Konstruktiv yol səmərəli yol hesab olunur, çünki bu zaman müəllim yaradıcı şəxsiyyətə çevrilir, təkmilləşir, inkişaf edir və qarşıya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq onun üçün asan olur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Abbasov, A.N., Məmmədli, L., Əmirəliyeva, İ. (2022). Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. Bakı: Mütərcim. 488 s.
- ² Əliyev, B.H., Cabbarov, R.V. (2008). Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı: Təhsil, 134 s.
- ³ Hüseynzadə, R., Əzizova, Z., Quliyev, S., Verdiyeva, Ü. (2021). Pedaqogika. I Cild. Bakı.
- ⁴ Mehrabov, A.O. (2007). Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: Mütərcim. 448 s.
- ⁵ Mitina, L.M. (2004). Psixologiya truda i professional'nogo razvitiya uchitelya. "Akademiya". M., 320 c.
- ⁶ Rodzhers, K. (1994). Vzgl'yad na psixoterapiyu. Stanovleniye cheloveka. M., 448 s.
- ⁷ Vachkov, I.V. (1995). Psixologicheskiye usloviya razvitiya professional'nogo samosoznaniya uchitelya. M., 180 s.
- ⁸ Vayntsvayg, P. (1990). Desyat' zapovedey tvorcheskoy lichnosti. M., 38 s.
- ⁹ Vygotskiy, L.S. (1926). Pedagogicheskaya psixologiya. Kratkiy kurs. Izdatel'stvo "Rabotnik prosveshcheniya", M., 349 s.
- ¹⁰ Zimnyaya, I.A. (1997). Pedagogicheskaya psixologiya. M., 175 s.